

<https://doi.org/10.26565/2218-2470-2023-13-02>

УДК 316.344.25:338.439](477.54-25)«364»

Бойко Дмитро Миколайович

кандидат соціологічних наук,

завідувач кафедри політичної соціології

соціологічного факультету

Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна,

майдан Свободи, 4, Харків, 61022, Україна,

e-mail: d.m.boiko@karazin.ua, <https://orcid.org/0000-0003-3425-8555>

Усенко Діана Сергіївна

студентка 3 курсу соціологічного факультету

Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна,

майдан Свободи, 4, Харків, 61022, Україна,

e-mail: usenko2021.9512611@student.karazin.ua,

<https://orcid.org/0009-0001-6498-7356>

ПРОДОВОЛЬЧА НЕРІВНІСТЬ У ХАРКОВІ ПІД ЧАС ВІЙНИ: ОГЛЯД ПРИЧИН, ПРОЯВІВ ТА ШЛЯХІВ ПОДОЛАННЯ

Стаття презентує одну зі сторін робочої тематики харківської команди проекту Fusilli, а саме пропонується загальний огляд поняття та явища продовольчої нерівності (вона ж харчова нерівність, nutrition inequality, food inequality) як однієї з форм прояву загальної соціальної нерівності, як процес, що окреслює нерівний і нерівномірний доступ для різних груп у різні проміжки часу до благ і ресурсів, що необхідні для повноцінного відтворення життєвих сил і забезпечення можливостей для особистісного розвитку. Продовольча нерівність проблематизується як поняття, необхідне для описання і пояснення стану міста Харкова в умовах повномасштабного вторгнення на трьох етапах: (1) наявність продовольчих товарів як таких у Харківському регіоні; (2) доступ до товарів, тобто сама можливість придбання товарів у тій чи іншій кількості та якості; (3) використання товару, що пов'язані з можливістю споживання необхідних товарів. Поняття та явище продовольчої нерівності співвідноситься із іншими формами соціальної нерівності, пропонується інструментальне визначення основних причин та проявів продовольчої нерівності. Дається загальна оцінка стану продовольчої нерівності в Україні та наводяться попередні результати авторського соціологічного дослідження. Також проводиться огляд міжнародних, національних та локальних ініціатив, орієнтованих на вирішення проблеми продовольчої нерівності, зокрема політика центральних та місцевих органів влади, грантові програми від іноземних компаній, діяльність місцевих та міжнародних громадських, волонтерських і благодійних організацій. Автори приходять висновку, що можливості вирішення проблеми

Як цитувати: Бойко Д. М., Усенко Д. С. Продовольча нерівність у Харкові під час війни: огляд причин, проявів та шляхів подолання // SOCIOPOSTIR: міждисциплінарний електронний збірник наукових праць з соціології та соціальної роботи. 2023, № 13. С. 15–22. <https://doi.org/10.26565/2218-2470-2023-13-02>

In cites: Boiko, D., Usenko, D (2023). Food inequality in Kharkiv during the war: an overview of causes, manifestations and ways to overcome. *SOCIOPOSTIR: the interdisciplinary online collection of scientific works on sociology and social work*, 13, 15-22. <https://doi.org/10.26565/2218-2470-2023-13-02> [in Ukrainian].

продовольчої безпеки виключно економічними засобами та інструментами є обмеженими, оскільки це комплексна проблема, яка потребує системного вирішення із залученням не тільки економічних, а й політичних, екологічних, культурних, інформаційних тощо важелів.

Ключові слова: *продовольча нерівність, харчова нерівність, продовольча безпека, Харків, ефекти війни, проект Fusilli.*

З огляду на винайдення нітратних добрив ще на початку XX ст., подальший бурхливий розвиток механізації, електрифікації та навіть роботизації сільського господарства, впровадження біотехнологій, генетичної селекції та інженерії сільськогосподарських культур тощо, може скластися враження, що людство назавжди вирішило питання продовольчої безпеки твердо і чітко. І дійсно, навіть незважаючи на постійне зростання числа населення планети, проблеми дефіциту продуктів харчування у розрізі глобального виробництва немає. Однак в умовах глобалізованого ринку продовольчих товарів актуалізується загроза їхнього нерівного розподілу, що і є основним фактором продовольчої нерівності. Інший чинник, що структурує продовольчу нерівність – порушення ланцюжків поставок на локальному, регіональному та глобальному рівнях. Саме ці два чинники продовольчої нерівності актуалізувалися в Харківському регіоні в 2022-2023 роках під час повномасштабного вторгнення: безпосередні бойові дії та постійна загроза обстрілів, знищення сільськогосподарської техніки та обладнання і мінне забруднення угідь, окупація територій та вимушена міграція працездатного населення дуже серйозним чином вплинули на спроможності регіону до вирощування і обробки продуктів харчування, ускладнили можливості функціонування ланцюгів поставок як самої продовольчої продукції, так і необхідних ресурсів і обладнання для її виробництва (добрив, палива, с/г техніки і запчастин тощо). Тому та проблема, що постійно супроводжувала людство в його історичному розвитку, але, здається, була вирішена в сучасному суспільстві, немов натуральна віспа чи чорна смерть, від таких соціальних катаклізмів, як війна, знову набирає актуальності.

У дослідженні проблеми продовольчої нерівності у регіоні передусім вважаємо доречними позначити концептуальні рамки цього поняття: у найбільш узагальненому формулюванні, продовольча нерівність (вона ж харчова нерівність, *nutrition inequality, food inequality*) є однією з форм прояву загальної соціальної нерівності; це процес, що окреслює нерівний і нерівномірний доступ для різних груп у різні проміжки часу, а саме доступ до благ і ресурсів, що необхідні для повноцінного відтворення життєвих сил і забезпечення можливостей для особистісного розвитку. Продовольчу нерівність у дослідному ключі можна розглянути, спираючись на фактичну наявність продовольства у різних груп населення внаслідок економічних можливостей, що зумовлені поточною моделлю торгівлі. Подібна схема може бути застосована і на світовому рівні, і в рамках локального простору, який більшою мірою цікавить нас у роботі.

Говорячи про взаємозв'язок економічних моделей та продовольчої нерівності, ми змушені «розкопувати» ланцюжок причинно-наслідкових зв'язків її з іншими формами соціальної нерівності, тобто певного дисбалансу у становищі різних

соціальних спільнот і груп, що втілюється у неоднакових життєвих шансах через нерівність доступу до ресурсів. Хоча «корінною» формою соціальної нерівності є економічна, інші форми (політична, гендерна, расова чи етнічна, релігійна, інформаційна тощо) аналогічним чином взаємовпливають одна на одну, в тому числі продукуючи продовольчу нерівність. Це стосується матеріального стану, неоднорідності ринку праці, соціального визнання, ступеня можливої політичної активності тощо, що стає причиною різного доступу до продовольчих товарів. Розглядаючи продовольчу нерівність конкретніше, слід зазначити, що нерівність втілюється на всіх етапах взаємодії соціальних суб'єктів із продуктами [1]. А саме:

- ✓ наявність продовольчих товарів як таких у конкретному регіоні;
- ✓ доступ до товарів, тобто сама можливість придбання товарів у тій чи іншій кількості та якості;
- ✓ використання товару, що пов'язані з можливістю споживання необхідних товарів.

Ця схема може бути розглянута не тільки з позиції споживання, але і з позиції виробництва, не упускаючи при цьому очевидного зв'язку:

- ✓ наявність, доступ та використання продовольства для виробників; тут йдеться мова, швидше, про наявність сировинних матеріалів, технологій виробництва, що зумовлює стійкість виробництва і сільського господарства;
- ✓ можливість доступу до ринку продовольчих товарів для дрібних підприємців, малих фермерських господарств;
- ✓ використання безпечних і ефективних технологій виробництва, що дозволяють максимізувати якість продукції, що виробляється.

Використовуючи таке розуміння продовольчої нерівності, пропонуємо подивитись на актуальний стан продовольчої забезпеченості в Харкові та Україні під час війни: забігаючи наперед, ситуацію на початку 2022 року однозначно можна визначити як кризову чи передкризову, за якою послідувала певна стабілізація. Конкретизуємо ситуацію через індекс продовольчої безпеки 2022 від Impact Economist [2]: так, незважаючи на те, що доступ до сільськогосподарських продуктів в Україні перевищує середньосвітовий показник (в Україні – 62,4; середньосвітовий – 57,6), доступ до фінансів та фінансових продуктів серед фермерів значно менший від загальносвітового середнього показника (в Україні – 50; середньосвітовий – 74,3); також зафіксований нижчий рівень доступу до диверсифікованих продуктів (в Україні – 50; середньосвітовий – 54,9). Ціни сільськогосподарських продуктів в Україні (73,3) більш ніж утричі перевищують середнє значення серед усіх країн (23,7). Україна також відстає у технічній забезпеченості (в Україні 33,3; середньосвітовий – 54,9), але перевищує загальносвітовий показник за рівнем доступу до технологій сільського господарства та виробництва (в Україні – 62; середньосвітовий – 54,3). Все це зумовлює доволі помітний рівень поширеності недоїдання серед населення України – 2,8%.

Окреслимо основні причини продовольчої кризи та нерівності внаслідок війни:

- ✓ значне падіння купівельної спроможності населення (девальвація гривні, підвищення цін, підвищення рівня безробіття);

- ✓ порушення транспортних шляхів для отримання продовольства у східних регіонах;
- ✓ обмеження функціонування ринку продовольчих товарів на території, де ведуться бойові дії [3].

Тут увагу привертає передусім регіональний дисбаланс на рівні забезпеченості продовольством. Це пов'язано з пошкодженням території насамперед східних регіонів, що раніше експлуатувалася в ході виробництва і обробки сільськогосподарських товарів, та порушенням шляхів постачання продовольства. Доповнюється це значним зростанням рівня безробіття, з одного боку, та дефіцитом робочої сили в сільськогосподарському секторі Харківщини, з іншого – такий дисбаланс зумовлений вимушеним переміщенням населення в інші регіони країни. В другій половині 2022 року спостерігалось повернення певної частини переміщених мешканців назад до Харківщини, що, звісно, не надало одномоментного вирішення окресленої проблеми, але сприяло створенню умов для нормалізації ситуації в подальшому.

Умови для відновлення стійкого розвитку регіону також цілеспрямовано створювались за рахунок впровадження ряду практик щодо усунення продовольчої нерівності. Зокрема, було проведено ряд обговорень продовольчої безпеки [4, 5] в форматі форумів, в межах яких розроблялися нові форми реорганізації сільського господарства, відбувалось запровадження конкретних проектів згладжування кризи. Так, наприклад, ініціатива від громадянської організації «Сади перемоги» – всеукраїнський проєкт відновлення середовища для усунення продовольчої кризи [6]. Автори запропонували такі кроки:

- 1) придбання техніки та обладнання для сільськогосподарського виробництва, а також – посадкового матеріалу та дробив;
- 2) надання допомоги незахищеним верствам населення, потерпілим територіям, власним комунальним підприємствам та установам, які долучаються до здійснення заходів з посилення продовольчої безпеки.

В цьому контексті окреме місце посідають створення грантових можливостей у сфері продовольчої безпеки. Грантові програми, у тому числі від іноземних компаній, запропоновані на конкурсній основі, передбачають можливість відновлення продовольчої безпеки за рахунок іноземного капіталу, що реалізуються також як проєкти підтримки малого бізнесу [7]. Наприклад, грантова програма від Міжнародної гуманітарної організації Mercy Corps передбачає надання фінансової допомоги для малих фермерських підприємств [8]; ремонт та технічне забезпечення пропонує грантовий конкурс МОМ для потерпілих від війни мікро- та малих підприємств [9], а також грантові проєкти для підтримки експортних альянсів [10]. Одні з найбільш масштабних грантових проєктів від українських компаній – серія проєктів від eРобота, які зосередили увагу на допомозі малому бізнесу.

Харків та Харківська область неминуче включені до загальноукраїнської ситуації продовольчої нерівності. Що ж до вирішення проблем продовольчої безпеки, характерною рисою є орієнтація саме на відновлення, (поки що) без претензій на додаткове виробництво; це стосується як продуктів сільськогосподарської діяльності, так і природних ресурсів. Так, наприклад, відновлення інфраструктури водопостачання в областях, які потерпіли і продовжують отримувати пошкодження внаслідок

російської агресії, залишається одним із безперечних пріоритетів для громадської організації «ДЕСПРО» та партнерських швейцарських організацій Helvetas та Skat Consulting Ltd, в рамках виконання проекту «Підтримка відновлення України», станом на 31.11.23 у Харківській області відновлено три водонагадані головки, постачання з яких забезпечують також і Харків [11]. Також можна знайти багато прикладів загальної та цільової гуманітарної допомоги, в тому числі не тільки із роздачею населенню продовольчих пакетів, а й допомогою у відновленні сільського господарства: наприклад, ряд ініціатив благодійного фонду Cogus [12], орієнтованих на забезпечення мешканців деокупованих територій Харківщини сільськогосподарськими ресурсами для відновлення господарства у середньо- та довготривалій перспективі. Але все ж таки основний масив політик та рішень не мають стратегічного горизонту планувань і не є систематизованими, поки що це більше схоже на симптоматичне лікування проблеми.

В той же час, для комплексного вирішення питання продовольчої безпеки необхідний раціонально-дослідний підхід. Як раз в період написання даної статті команда Fusilli Kharkiv проводить соціологічне дослідження серед населення міста Харкова стосовно питань продовольчої безпеки та продовольчої нерівності. І хоча дослідження ще не є завершеним, можна дати певні попередні оцінки:

Таблиця 1.

Проміжні результати відповідей на питання

Мешканці Харкова, осінь 2023, N=298 респ.: «Чи змінилась якість Вашого повсякденного раціону після початку повномасштабного вторгнення?»	
Так, значно погіршилась	9%
Так, дещо погіршилась	42%
Так, покращилась	5%
Ні, не змінилась	44%

Однозначні висновки поки що робити не можемо, оскільки дослідження ще триває, але тенденція вже очевидна - на певне погіршення якості раціону харчування за час повномасштабного вторгнення вказують половина опитаних, що є надсуттєвою проблемою. І у даному випадку є недостатнім розуміння продовольчої нерівності та визначення способів її усунення виключно через реалізацію програм щодо продовольчої безпеки насамперед як програм економічних, тобто в межах економічного поля економічними засобами. Більш оригінальний підхід представляє Паоло Д'Одоріко зі співавторами [13], які виходять з положення зворотного взаємозв'язку форм нерівності, в основі якого лежить соціально та політично зумовлена продовольча безпека. Подібний підхід змушує нас включити у питання вирішення проблеми продовольчої нерівності також питання згладжування соціально-політичних конфліктів між групами в рамках конкретного суспільства. Представники департаменту екологічної політики та управління Каліфорнійського університету в

Берклі [Там само] вказують на те, що продовольча нерівність може бути скоригована насамперед соціальними технологіями та політичною організацією, оскільки торгівля хоч і здатна усунути нерівність у середньому і загальному, проте цей механізм стає недієздатним у локальних випадках розподілу капіталу, адже у кого грошей немає і не було, тому торгівля не допоможе.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Food Inequity. URL: <https://food-inequality.weebly.com/definition.html> (дата звернення: 14.09.2023).
2. Global Food Security Index 2022 // The economist. 2022. URL: <https://impact.economist.com/sustainability/project/food-security-index/explore-countries/ukraine> (дата звернення: 14.09.2023).
3. Оцінка впливу війни на людей : веб-сайт ООН, червень 2023. URL: <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2023-09/undp-ua-hia-ukr-2.pdf> (дата звернення: 15.09.2023).
4. Онлайн-форум з продовольчої безпеки та розвитку сільськогосподарського виробництва у громадах. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/17214> (дата звернення: 15.09.2023).
5. Продовольча безпека та розвиток сільськогосподарського виробництва у громадах : SURGe Ukraine, 2023. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=SPxvD6R3S2A> (дата звернення: 11.09.2023).
6. Продовольча безпека України: переробка та зберігання урожаю // Форум-експозиція. Київ, 14.06.2023. URL: <https://greena.com.ua/?sv> (дата звернення: 14.09.2023).
7. Як громадам розвивати виробництво на базі комунальних підприємств та соціальних закладів : SURGe Ukraine, 2023. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/17363> (дата звернення: 14.09.2023).
8. Грантові можливості у сфері продовольчої безпеки. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/16938> (дата звернення: 13.09.2023).
9. Мешканці та ВПО у Полтавській, Сумській та Чернігівській областях можуть отримати гранти на розвиток своїх господарств : веб-сайт Громадський простір, 27.04.2023. URL: <https://cutt.ly/1woMV3II> (дата звернення: 14.09.2023).
10. Грантова програма МОМ для постраждалих від війни мікро- та малих підприємств в Україні : веб-сайт ІОМ, 10.02.2023. URL: <https://cutt.ly/JwoMNOrh> (дата звернення: 14.09.2023).
11. Гранти для підтримки експортних альянсів. URL: <https://cutt.ly/wwoMM0nL> (дата звернення: 12.09.2023).
12. ГО «ДЕСПРО». Вже три водонапірні башти встановили на Харківщині з початку року за підтримки Швейцарії : веб-сайт Децентралізація, 31.10.2023. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/17376> (дата звернення: 14.09.2023).
13. Corus aid reaches Ukrainians : веб-сайт Corus International, 2022. URL: <https://corusinternational.org/blog/2022/corus-aid-reaches-ukrainians> (дата звернення: 14.09.2023).
14. D’Odorico, P. *et al.* Food inequality, injustice, and rights // BioScience. 2019. Volume 69, Issue 3. Pp. 180–190. <https://doi.org/10.1093/biosci/biz002>.

Стаття надійшла до редакції 03.10.2023.

Стаття рекомендована до друку 15.11.2023.

Boiko Dmytro

PhD (Sociology),
Head of the Department of Political Sociology of the School of Sociology,
V. N. Karazin Kharkiv National University,
4, Svobody Square, Kharkiv, 61022, Ukraine,
e-mail: d.m.boiko@karazin.ua,
<https://orcid.org/0000-0003-3425-8555>

Usenko Diana

3rd year student of the School of Sociology,
V. N. Karazin Kharkiv National University,
4, Svobody Square, Kharkiv, 61022, Ukraine,
e-mail: usenko2021.9512611@student.karazin.ua,
<https://orcid.org/0009-0001-6498-7356>

FOOD INEQUALITY IN KHARKIV DURING THE WAR: AN OVERVIEW OF CAUSES, MANIFESTATIONS AND WAYS TO OVERCOME

The article presents one of the aspects of the working theme of the Kharkiv team of the Fusilli project, namely, a general overview of the concept and phenomenon of food inequality as one of the forms of manifestation of general social inequality, as a process that outlines unequal and uneven access for different groups in different periods of time to benefits and resources necessary for the full reproduction of vital forces and provision of opportunities for personal development. Food inequality is problematized as a concept necessary to describe and explain the state of the city of Kharkiv under the conditions of a full-scale invasion at three stages: (1) the availability of food products as such in the Kharkiv region; (2) access to goods, that is, the very possibility of purchasing goods in one or another quantity and quality; (3) use of the goods, which are related to the possibility of consumption of the necessary goods. The concept and phenomenon of food inequality is correlated with other forms of social inequality, and an instrumental definition of the main causes and manifestations of food inequality is proposed. A general assessment of the state of food inequality in Ukraine is given and preliminary results of the author's sociological research are given. The article also reviews international, national and local initiatives aimed at solving the problem of food inequality, in particular the policies of central and local authorities, grant programs from foreign companies, the activities of local and international public, volunteer and charitable organizations. The authors come to the conclusion that the possibilities of solving the problem of food security exclusively by economic means and tools are limited, since it is a complex problem that requires a systematic solution involving not only economic, but also political, ecological, cultural, informational, etc. levers.

Keywords: *food inequality, nutrition inequality, food security, Kharkiv, effects of war, Fusilli project.*

REFERENCES

1. Food Inequity. Retrieved from: <https://food-inequality.weebly.com/definition.html>.
2. Global Food Security Index 2022 // *The economist*. 2022. Retrieved from: <https://impact.economist.com/sustainability/project/food-security-index/explore-countries/ukraine>.
3. Human Impact Assessment of War (2023): *UN website*. Retrieved from: <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2023-09/undp-ua-hia-ukr-2.pdf> [in Ukrainian].
4. Online forum on food security and development of agricultural production in communities. Retrieved from: <https://decentralization.gov.ua/news/17214> [in Ukrainian].
5. Food security and development of agricultural production in communities (2023): *SURGe Ukraine*. Retrieved from: <https://www.youtube.com/watch?v=SPxvD6R3S2A> [in Ukrainian].
6. Food security of Ukraine: processing and storage of harvest (2023) // *Forum-exposition*. Kyiv. Retrieved from: <https://greena.com.ua/?sv> [in Ukrainian].

7. How communities can develop production on the basis of communal enterprises and social institutions (2023): *SURGe Ukraine*. Retrieved from: <https://decentralization.gov.ua/news/17363> [in Ukrainian].
8. Grant opportunities in the field of food security. Retrieved from: <https://decentralization.gov.ua/news/16938> [in Ukrainian].
9. Residents and IDPs in Poltava, Sumy, and Chernihiv regions can receive grants for the development of their farms (2023): *website Public space*. Retrieved from: <https://cutt.ly/1woMV3II> [in Ukrainian].
10. IOM grant program for war-affected micro and small enterprises in Ukraine (2023): *IOM website*. Retrieved from: <https://cutt.ly/JwoMNOrh> [in Ukrainian].
11. Grants to support export alliances. Retrieved from: <https://cutt.ly/wwoMM0nL> [in Ukrainian].
12. PO «DESPRO» (2023). Three water towers have already been installed in Kharkiv region since the beginning of the year with the support of Switzerland. Retrieved from: <https://decentralization.gov.ua/news/17376> [in Ukrainian].
13. Corus International (2022). Corus aid reaches Ukrainians. Retrieved from: <https://corusinternational.org/blog/2022/corus-aid-reaches-ukrainians>.
14. D’Odorico, P. *et al.* (2019). Food inequality, injustice, and rights. *BioScience*, 69(3), pp. 180–190. <https://doi.org/10.1093/biosci/biz002>.

The article was received by the editors 03.10.2023.

The article is recommended for printing 15.11.2023.